

NÖROFELSEFE İNDİRGEMECİ Mİ YOKSA ELEYİCİ MİDİR?

Serdal TÜMKAYA*

ÖZ

Nörofelsefe denilen akım felsefeciler tarafından bazen indirgemeci, bazen eleyici ama çoğunlukla hem indirgemeci hem eleyici olarak nitelenir. Bunun kuvvetle muhtemel gerekçesi eleştirmenlerin itirazlarının altında yatan şu varsayımdır: Bir kuram veya ona ilişkin varlık kategorisi indirgeniyorsa, artık o varlık yok sayılmaktadır ve bilimsel terminolojimizden elenmektedir. Halbuki bir şeyin indirgenmesi hiçbir şekilde onun varlığının inkarı değil aksine ilanıdır. İşte bu nedenle, bu çalışmada ben, nörofelsefenin indirgemeci ve eleyici materyalizm olarak adlandırılmasının son derece yanıltıcı sonuçlar yarattığını ve bu olumsuz sonuçlardan kurtulmanın yolunun, birkaç defa kendilerinin önerdiği gibi, Churchland tipi nörofelsefeyi nitelemek için birleştirici ve yenileyici materyalizm ifadesinin kullanılması gerektiğini savunacağım.

Anahtar Sözcükler: nörofelsefe, eleyicilik, indirgemecilik, Churchland, halk psikolojisi

IS NEUROPHILOSOPHY REDUCTIONIST OR ELIMINATIVIST?

ABSTRACT

Neurophilosophy is sometimes regarded as reductionist, other times eliminativist. It is routinely said to be both reductionist and eliminativist. The underlying assumption is possibly this: If a theory or a category is being reduced, then that theory is denied to be accurate, or that category is denied to exist. The theory or the category, thus, is eliminated from our scientific repertory. However, that something is being reduced does not imply that that thing is being eliminated at all. On the contrary, its reduction acknowledges its existence. Therefore, in this work, I argue that calling neurophilosophy both reductionist and eliminativist is fundamentally misleading. To eliminate this mistaken view, I offer that we should call neurophilosophy revisionary and unificatory materialism instead of reductionist and eliminative materialism.

Keywords: neurophilosophy, eliminativism, reductionism, Churchland, folk psychology

* Arş. Gör. Ardahan Üniversitesi, Felsefe Bölümü, Ardahan.

Bu makaledeki ana fikir hakkında birkaç sene önce çok yararlı ve derin eleştiriler sunan altı değerli öğretim üyesine çok teşekkür etmek istiyorum:

1. O dönemde Boğaziçi öğretim üyesi olan ve şimdi ODTÜ Felsefe Bölümü'nde çalışan Prof. Dr. Murat Baç,
2. O dönemde ODTÜ öğretim üyesi olan ve şimdi Koç Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde çalışan Dr. Öğretim Üyesi Erhan Demircioğlu,
3. O dönem ODTÜ öğretim üyesi ve şimdi Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde çalışan Prof. Dr. Hilmi Demir,
4. O dönem Ege Üniversitesi öğretim üyesi ve şimdi Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde çalışan Doç. Dr. Cem Kamözüt,
5. ODTÜ Bilişsel Bilim Bölümü'nden Prof. Dr. Cem Bozşahin, ve
6. Selçuk Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden Doç. Dr. Murat Arıcı.

Ayrıca bu makalede ele alınan bir dizi zor problemi çözebilmek için son seneler boyunca konuyu kendileriyle tartıştığım ODTÜ Felsefe Bölümü asistanlarından Tolgahan Toy ve Berk Yaylım'a ve son olarak CEU Felsefe Bölümü'nden Yavuz Başoğlu'na minnettarım.

FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)

2021 Bahar, sayı: 31, ss. 15-36

Makalenin geliş tarihi: 04.11.2020

Makalenin kabul tarihi: 18.03.2021

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/flsf>

FLSF (Journal of Philosophy and Social Sciences)

Spring 2021, issue: 31, pp.: 15-36

Submission Date: 4 November 2020

Approval Date: 18 March 2021

ISSN 2618-5784

Giriş

Paul ve Patricia Churchland çiftinin yaklaşık 40 sene önce geliştirdikleri nörofelsefe denilen akım felsefeciler tarafından bazen indirgemeci, bazen eleyici ama çoğunlukla *hem* indirgemeci *hem* eleyici olarak nitelenir. Örneğin birkaç ay önce dünyanın en iyi analitik felsefe dergilerinden birisi olarak kabul edilen *Synthese* dergisinde çıkan bir makalede indirgemeci felsefe başlığı altında verilen ilk örnek Churchland idi. Fakat aynı pasaj, Patricia Churchland tarafından geliştirilen güçlü indirgemeci nörofelsefenin adını parantez içinde “eleyici materyalizm” olarak vermektedir.¹ Georg Northoff da her iki terimi sürekli Churchland çiftine karşı bir eleştiri olarak kullanır.² Bu ilginç özdeşleştirme sanıldığından çok daha yaygındır. Daha dikkatli yazarlar, Churchland çifti tarafından geliştirilen nörofelsefe akımını, bir bütün olarak indirgemeci veya eleyici olarak nitelemek yerine, bu akımın bilinç gibi belirli kategorilere karşı indirgeyici, bellek gibi diğerlerine karşı yenileyici ve inancın tümcesel kavranışı gibi daha başkalarına karşı eleyici olduğunu belirtmektedirler. Fakat bunlar çok küçük bir azınlıktır. Yine, bazı çok yakın zamanlı çalışmalarda ise eleyicilik, indirgemeciliği içerip aşan daha radikal bir şey olarak sunuluyor.³ Bu farklı pratiklerin arkasında elbette yazarların genel yaklaşımlarını belirleyen daha derin varsayımlar ve gözlemler vardır. Bunlar makalenin çeşitli yerlerinde kısmen ve yüzeysel ama “İtirazlar ve cevaplar” kısmında detaylıca ve derinlemesine tartışılacaktır.

Nörofelsefe genel olarak zihnin ve psikolojik özelliklerin doğasının derinlemesine bir kavranışı için sinir sistemlerinin çalışılması gerektiğini savunur. Özelde ise felsefecilerin zihin felsefesindeki problemleri çözebilmeleri için beyin bilimleri ile felsefeyi süreklilik arz eden uğraşlar olarak görmelerini önerir. Dolayısıyla, nörofelsefe natüralizmin sinir bilimlerine daha fazla ağırlık veren bir biçimdir dersek doğru olur.

Nörofelsefeciler her problem hakkında tek ağız konuşmasalar da ana yönelim açıktır. Hem gündelik hayattaki yapıp etmelerimizi ilgilendiren ve halk psikolojisi olarak adlandırılan açıklama çerçevesini hem de insanın zihni, davranışları ve benzerlerini bilimsel olarak açıklama iddiasında olan bilimsel psikolojinin, sinir bilimlerindeki çığır açıcı gelişmeler doğrultusunda revize edilmesi gerektiği nörofelsefecilerin birleştiği temeldir. Halk psikolojisi sıradan insanın hem kendi davranışları ve zihinsel halleri hem de başkalarının davranışları ve zihinsel hallerini açıklayabilmek, öngörebilmek ve

¹ Philipp Klar, “What Is Neurophilosophy: Do We Need a Non-Reductive Form?,” *Synthese*, 2020, 1–25 <<https://doi.org/10.1007/s11229-020-02907-6>>.

² Georg Northoff, *Philosophy of the Brain: The Brain Problem* (Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2004).

³ Jim Slagle, “Yes, Eliminative Materialism Is Self-Defeating,” *Philosophical Investigations*, 43.3 (2020), 199–213 <<https://doi.org/10.1111/phn.12252>>.

yönlendirebilmek için kullandığı, zihinsel hallere gönderme yapan, bir dizi varlık kategorisi ve açıklama ilkesini çevreleyen bir tür üst yapıdır. Örneğin sıradan insan ve hatta psikoloji ve ekonomi biliminin bir kısmı insan davranışını açıklayabilmek için insan davranışını esasen inanç ve arzu temelli olarak gören bir kuramsal sistem kullanırlar. Bu sistem aynı zamanda benlik, algı, öğrenme, hafıza, duygu, his ve bilinç gibi kategorilere de sahiptir. Bu kategoriler bilimsel psikolojide onlara denk gelen deneysel kavramlarla kısmen örtüşür ve kısmen ondan farklılaşır.

Dolayısıyla söz konusu olan bir yanda halk psikolojisinin varlık kategorileri ve açıklama ilkelerinin statüsü, diğer yanda bir bilimsel disiplin olarak psikolojinin sinir bilim karşısındaki durumudur. Bunu söylerken halk psikolojisi, bilimsel psikoloji ve beyin bilimleri arasında birçok aynı isimle anılan kategori olduğunu akıldan çıkarmamak lazım. Bellek, algı, öğrenme, bilinç ve his bunların ana örnekleridir. Aynı isimle anılmaları onların aynı kavramlar olduğunu göstermez ama birbirlerinin içinden türediklerini varsayabiliriz. Demek istediğim şudur. Bilimsel psikoloji erken dönemde bellek kavramını halihazırda toplumda bulunan şekliyle devraldı. Sinir bilim de psikolojiden hazır aldı bu kavramı. Ancak sonrasında her disiplinin doğası, imkanları, araçları ve yöntemleri sebebiyle bu terimin içeriği disiplinlere göre özelleşti. Özetle şu anda görüldüğü kadarıyla üç düzey arasında tip özdeşliği kuramcılarının arzu ettiği türden bir karşılık gelme durumu yoktur.

Hem kategoriler hem de onları içeren kuramlar indirgenebilir veya elenebilir. İndirgenmek tipik kullanımda açıklama seviyesinin daha mikro olana doğru indiğini anlatır. Yani ışık elektromanyetik dalga olarak yorumlandığında, ışık artık optik düzey yerine atomik düzeyde açıklanmıştır diyebiliriz. Işık artık daha temel düzeyde fiziksel bir özellik olan dalga boyu ile belirlenmektedir. Eskiden ışık ile aynı kategoriye girmesi düşünölemeyecek bazı fiziksel olgular bu yeni matematiksel tanımlama ile elektromanyetik dalga kategorisi altında birleştirilmiştir. Işık olduğu yerde durmaktadır. Elektromanyetik dalga olarak yeniden yorumlanması onun varlığının inkarına yol açmamıştır. Fakat ışığı açıklayan kuramsal çerçeve değişmiştir. Böylelikle ışığın daha önce bilinmeyen bazı özellikleri açığa çıkarılmıştır. Bu standart öykü aslında kuram indirgemesinin en güzel örneklerinden biridir. Varlık kategorisi önemli ölçüde korunmuş ama ilgili kuram değişmiştir.

Elenme olayı ise bu durumla kısmen ilişkili ama farklı bir doğaya sahiptir. Bunun en ünlü örneği kalorik ve flojiston kavramlarının tarihe karışmasıdır. Bu iki kategori adı uzun bir dönem boyunca bilim insanları tarafından çeşitli doğa olaylarını açıklamak için büyük ölçüde başarıyla kullanıldıktan sonra uzun süren bir deneyler, keşifler ve kuramsal bakış açısındaki kaymalar sonucunda kullanımdan tümüyle kalkmıştır. Yani bilimsel

terminolojimizden izi kalmayacak şekilde silinmişlerdir. Burada saf elenme durumuyla karşı karşıyayız.

Görüldüğü üzere bilim tarihinden alınan bu paradigmatic (saf) indirgeme ve paradigmatic elenme olaylarında elenme ve indirgenme bariz şekilde birbirinden farklı sonuçlar doğurmuştur. Problem ise bu paradigmatic örneklerin ötesine geçilmek istendiğinde ortaya çıkar. Örneğin halk psikolojisinin statüsü gibi henüz karara bağlanmamış meselelerde ne türden öngörüler makul sayılacaktır? İşte bu tartışma zihin felsefesinde en çok Patricia ve Paul Churchland çifti ile bilinen eleyici materyalizm tartışmasının kalbidir.⁴ İyi şekilde bildiğimiz şey Churchland'ların sinir bilimlerindeki ilerlemeler boyunca zihne dair bildiklerimizi güncellememiz gerekeceğini iddia ettikleridir.⁵ Bu, tartışmadaki minimal zemindir. Elbette buna da karşı çıkanlar geçmişte çok olmuştur ama şu anda yaygın kabul böyledir. (Azınlık haline gelen ters yöndeki kabulün Türkiyeli temsilcileri vardır.)⁶

Tam bu noktada neredeyse her zaman kafa karıştıran zor bir noktayı aydınlatmam lazım. Bir önceki paragrafta söylediğim şey aslında Churchland çiftinin eleyici materyalizm tarifinin en önemli parçasıdır. Eleyici materyalizm esasında yöntemsel bir ilke olduğundan bilimin gidişatına paralel olarak zihin felsefesi ve psikolojinin yenilenmesi, güncellenmesi gerektiği yöntemsel bir öneridir. Halk psikolojik açıklama çerçevesinin çok ileri bir tarihte yerini başka bir çerçeveye bırakacağı yönündeki tahmin eleyici materyalizmin kalbinde yer almaz. Çünkü bu sadece bir tahmindir ve yöntemsel bir öneri karakterini taşımaz. Kısacası, Churchland çiftinin elinde eleyicilik burada söylediğim şekliyle yenileyici kuramın belirli bir alt versiyonudur. Yenileyici kuram ise felsefecilerin çok radikal bulmadıkları bir fikir olan bilimsel gelişmelere göre zihin felsefesi, halk psikolojisi ve bilimsel psikolojinin sürekli bir güncelleme yaşaması gerektiğini önermekten ibarettir. Aşağıdaki paragraflar bu bilgilerin ışığında değerlendirilmelidir.

Churchland çiftinin hem eleyici hem de indirgemeci olduğu şeklindeki iddia doğrudan indirgemecilik ve eleyicilik arasındaki ilişki üzerine uzmanlaşmış profesyonel felsefeciler arasında mevcut olmasına rağmen pek

⁴ Paul M Churchland, "Eliminative Materialism and the Propositional Attitudes," *Journal of Philosophy*, 78.2 (1981), 67-90 <<https://doi.org/10.2307/2025900>>; Patricia Smith Churchland, *Neurophilosophy: Toward a Unified Science of the Mind-Brain* (Cambridge, MA: MIT Press, 1986).

⁵ Bruno Mölder and Patricia Smith Churchland, "Neuroscience Is Relevant for Philosophy," *Problemos*, 88 (2015), 176-86 <<https://doi.org/10.15388/Problemos.2015.88.8487>>.

⁶ bkz. Işık Sarıhan, "Philosophical Puzzles Evade Empirical Evidence: Some Thoughts and Clarifications Regarding the Relation between Brain Sciences and Philosophy of Mind," in *Human Sciences after the Decade of the Brain*, ed. by J Leefman and Hildt E (San Diego, CA: Elsevier, 2017).

yaygın değildir.⁷ Yanlış anlaşılmasın, bu hatalı iddia felsefeciler arasında yaygın değildir demiyorum. Arada bir rastlanılan ama yaygın olmayan yer, bilim felsefecilerinin doğrudan halk psikolojisinin kaderine dair çalışmalardır. Örneğin John Bickle bu kategoriye girer.⁸ Aslında bu durum bilimsel kuramlar ve objeler hakkında ikiye ayrılmalıdır. İlki hakkında ayırım yapan yeterli miktarda felsefeci olsa da konu ikincisi olduğunda indirgemecilik ve eleyicilik aynı kefeye konmaktadır.⁹

Aynı kefeye koyma hatasının esas yaygın olduğu literatür, Churchland çiftini sert bir şekilde eleştiren ve konusu zihin felsefesi veya etik olan uzmanlardır. Türkiye özelinde ise bu yanlış Churchland çiftine çalışmalarında atıfta bulunan meslekten felsefeci olsun olmasın çoğu yazarı kapsamaktadır. Buna Churchland çiftinin Türkçe çevirmenleri, editörler ve çevirilere önsöz yazan alan-dışı yazarlar da dahildir. Bu son gruba psikologlar, psikiyatrlar ve nörologları dahil edebiliriz.¹⁰

Diğer türlü bir yaygın pratik ise Churchland çifti söz konusu olduğunda yazarların sıklıkla indirgemecilik ve eleyicilik nitelemesini birbiriyle yer-değiştirebilir şekilde kullanma alışkanlıklarıdır. İki kavramı yer-değiştirebilir olarak kullanmak onların aynı şey olduğunu kuramsal olarak iddia etmek değildir. Ama daha çok, ikisinin pek çok anlamda aynı kapıya çıktığını varsaymaktır. İndirgenme esasen eski kuramdaki açıklama gücünün giderek azalmasından kaynaklandığı için, bir süre sonra indirgenen kuramın yok olup gideceği ve onda içerilen varlık kategorilerinin bir süre boyunca revize olduktan sonra tarihin tozlu raflarına kalkacağı şeklinde bir yorum da vardır.

En son tür hata ise özel olarak Churchland-tipi nörofelsefenin, hem indirgeyici hem de eleyici olup olmadığına kafa yormayan ama indirgeyici

⁷ John Bickle, *Psychoneural Reduction: The New Wave* (Cambridge, Mass.: MIT Press. A Bradford Book, 1998); William Bechtel and Andrew Hamilton, "Reduction, Integration, and the Unity of Science," in *Handbook of the Philosophy of Science: General Philosophy of Science - Focal Issues*, ed. by Theo A.F. Kuipers, 2007, pp. 377-430 <<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B9780444515483500094>> [accessed 14 December 2013]; Georg Northoff, "What Is Neurophilosophy? A Methodological Account," *Journal for General Philosophy of Science*, 35, 2004, 91-127 <<https://doi.org/10.1023/B:JGPS.0000035153.89143.4c>>.

⁸ Bickle, *Psychoneural Reduction: The New Wave*.

⁹ *Every Thing Must Go. Metaphysics Naturalized*, ed. by James Ladyman and Don Ross (Oxford and New York: Oxford University Press, 2007), p. 253.

¹⁰ Tevfik Alıcı, *Gerçek Bir Yanılsama. Bilinç* (İstanbul: Metis, 2013); Saffet Murat Tura, *Beynin Gölgeleeri. Bir Psikiyatri Felsefesi* (İstanbul: Metis, 2016).

olduğu bilimsel psikolojiye karşı eleyici veya eleyici olduğu halk psikolojisine karşı indirgeyici olduğunu iddia eden yazarlardır.¹¹

Bu çalışmada ben, (en azından Churchland tipi) nörofelsefenin indirgemeci ve eleyici materyalizm olarak adlandırılmasının¹² son derece yanıltıcı sonuçlar yarattığını ve bu olumsuz sonuçlardan kurtulmanın yolunun birkaç defa Churchland çiftinin kendisinin de önerdiği gibi, Churchland tipi nörofelsefeyi nitelemek için *yenileyici ve birleştirici materyalizm* ifadesinin kullanılması gerektiğini savunacağım. Bu isim değişikliği önerisinin sadece bir doğru sözcük seçimi meselesi olmadığını ve çok daha derin nedenleri olduğunu gösterebilmek için makale boyunca Churchland-tipi nörofelsefenin gerçekte nasıl bir yaklaşım olduğunu ve bu yaklaşımın indirgemedi aslında ne anladığını açıklıyorum.

Nörofelsefe, indirgemecilik, eleyicilik, halk psikolojisi ve bilimsel psikoloji arasındaki karmaşık ilişkileri bir nebze de olsa açıklığa kavuşturabilmek için ilk etapta, aşağıda numaralayıp sıraladığım üç iddianın doğruluğunu göstermeliyim:

1. Nörofelsefe *halk psikolojisine* karşı, onun nörobilimler ve bilimsel psikolojiyle uyumsuzluğu nedeniyle *kuvvetli şüpheli bir tutum* içerisinde. İşte bu nedenle Churchland tipi nörofelsefe, halk psikolojisi denilen kuramsal çerçevenin *geleceğin birleşik zihin-beyin biliminin* kuramsal çerçevesi içerisinde yer bulamayacağı *öngörüsünde* bulunmaktadır. Bu *ampirik* bir öngörüdür ve aynı öngörü eleyici *tutum* olarak da nitelenmektedir.¹³
2. Bilimsel psikolojiye, *geleceğin birleşik bir zihin-beyin biliminin* (yani: olgunlaşmış bir bilişsel nörobilim) kuramsal çerçevesinin içerisinde yerini alacaktır. Bilimsel psikoloji defteri dürülmesi beklenen bir akademik disiplin değildir. Psikolojik durumlarla davranışlar arasındaki nedensel bağlantıların tamamlanmış ve bütüncül bir açıklaması gelecekte geliştirilecektir. Bilimsel psikoloji, *eğer* herhangi bir şeye *indirgenecekse*, bu geleceğin birleşik nörobiyolojik-temelli bilişsel nörobilim kuramı olacaktır.¹⁴ Nihayetinde, bu yenilenerek gelişen bilimin, geleceğin birleşik bilişsel nörobilimi içerisinde yer

¹¹ Perminder S. Sachdev, "Neuropsychiatry and Neurophilosophy," *Acta Neuropsychiatrica*, 19.3 (2007), 136-38 (p. 136) <<https://doi.org/10.1111/j.1601-5215.2007.00211.x>>.

¹² Northoff, *Philosophy of the Brain: The Brain Problem*; Slagle; Klar.

¹³ Krş. Erdinç Sayan, "Analitik Zihin Felsefesinin Temel Problemlerine Bir Bakış," *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 19, 2012, 37-54 (pp. 50-51) <<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/271953>>.

¹⁴ Patricia Smith Churchland, *Neurophilosophy: Toward a Unified Science of the Mind-Brain*, p. 295 ve 7.3 numaralı tüm kısım.

alacağını iddia etmesinden ötürü, nörofelsefe *birleştirici ve yenileyici materyalizm* olarak adlandırılmalıdır.¹⁵

3. İndirgenen şeylerin *varlığı* kabul edilir.¹⁶ Ama bu kabul kayıtsız şartsız değildir. İndirgenme esnasında eski kategoriler bazen bölünebilir, daralabilir veya genişleyebilir.

Nörofelsefe Nedir?

En temelde, nörofelsefe zihni anlamak için sinir sistemini araştırmak gerektiğini iddia eder.¹⁷ Bazı yazarlar onu sinirbilimlerinin bir parçası olarak görürken,¹⁸ diğerleri onu geleneksel felsefi problemlere nörobilimsel kavramları uygulamak olarak değerlendirir.¹⁹ Paralel ama daha detaylı bir tanım ise şöyledir: “Geleneksel felsefi problemler nörobilimsel verilerin ışığında ya dosdoğru bilimsel mesuliyetle çözülür ya da bu sorular bilimsel kanıt ve yöneme cevap verebilecek şekilde yeniden yapılandırılır ve o da olmazsa basitçe, bu problemler çağ dışı kalmış başarısız girişimler olarak görülmeye başlar.”²⁰

Solymosi aslında nörofelsefenin tanımını vermeye çalışırken bu makalenin konusu olan problemin en özlü yanıtına dair başlangıç noktasını bize sağlamış bulunmakta. Bu tanımda *üç olasılık* var. Sadece ilginç bir örnekleyip açıklayabilmek için ahlak tartışmasını kullanalım. Bu üçlü alternatif setine göre olabilecek olanları tek tek göstereyim. İlk alternatife göre, “mevcut ahlak felsefesi tartışmalarındaki ahlak kavramı olduğu gibi doğrudan bilimsel olarak açıklanacak”. Bunun en bilinen örnekleri Richard Dawkins,²¹ Steven Pinker²² ve Sam Harris’tir. İkinci alternatife göre, “mevcut ahlak anlayışımız bilim tarafından araştırılmaya uygun olacak şekilde yeniden inşa edilecek.” Patricia

¹⁵ Churchland’ın indirgemedi ne anladığının çok net ve özlü bir anlatımı için bkz. *Brain-Wise : Studies in Neurophilosophy* (Cambridge, MA: MIT Press, 2002), pp. 20&21.

¹⁶ Churchland’ın aşk, tutku, öznellik, kendilik ve bilincin gerçekliğini açıkça kabul ettiğini belirttiği pasajlardan birisi için bkz. *Brain-Wise : Studies in Neurophilosophy*, pp. 1–2.

¹⁷ Patricia Smith Churchland, “Neurophilosophy: The Early Years and New Directions,” *Functional Neurology*, 22.4 (2007), 185–95.

¹⁸ Sonia Paris Albert, I. Comins Mingol, and J. Roda Bruc, “Epistemological and Anthropological Thoughts on Neurophilosophy: An Initial Framework,” *Recerca: Revista De Pensament I Anàlisi*, 13.5 (2013), 63–83 <<https://doi.org/10.6035/Recerca.2013.13.5>>.

¹⁹ John Bickle, Peter Mandik, and Anthony Landreth, “The Philosophy of Neuroscience,” ed. by Edward N. Zalta, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2012 <<http://plato.stanford.edu/archives/sum2012/entries/neuroscience/>> [accessed 29 March 2019].

²⁰ Tibor Solymosi, “Neuropragmatism, Old and New,” *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 10.3 (2011), 347–68 <<https://doi.org/10.1007/s11097-011-9202-6>>.

²¹ *Gen Bencildir*, trans. by Asuman Müftüoğlu (Tübitak Yayınları, 2007).

²² *The Blank Slate: The Modern Denial of Human Nature* (London: Penguin Books, 2003).

Churchland²³ öyle yaptığını düşünüyor. Son alternatifte göreyse “bilim bize ahlak diye bir şey yoktur” diyecektir. Bu son alternatifte göre, bütün eski ahlak felsefesi tartışmaları “çağdışı kalmış başarısız girişimler olarak tarihin çöplüğüne gömülür”. Churchland çiftine göre ahlak ve bilinç gibi kavramlar için ikinci olasılık ama halk psikolojisi gibi kuramsal yapılar içinse üçüncü olasılık *daha yüksek ihtimalle* geleceğin biliminin karar vereceği alternatiflerdir.

Metin boyunca okuyucu Churchland çifti için elenme olayının ancak uzun bir yeniden yapılandırılma, geliştirilme, değişme ve iyileştirme süreçlerinin en sonunda ancak bunlar yeterli olmazsa bilimsel gelişimin ileri evrelerinde ulaşılacak bir aşama olduğunu unutmamalıdır. Dahası, bir kuramın eleneceğini söylemek bir öngörüü ifade etmektir. Olmuş bitmiş bir duruma karşı eleyici bir tavır sergileyemezsiniz. Zaten tavır sergilemeniz için önce bu elenme olayının gerçekleşmemiş olması gerekmektedir.

Örneklendirmek için söylüyorum: etrafta kalorik kuramına veya kalorik kategorisine karşı eleyici tutum sergileyen herhangi bir felsefeci yoktur. Çünkü o dosya zaten kapanmıştır. Churchland çiftinin eleyici tavrı bugüne kadar halk psikolojisinin, beyin bilimleri ve bilimsel psikolojinin bulguları ile uyumsuzluğunun sürekli artması gözlemi üzerine ifadesini bulan ampirik bir öngörüdür.²⁴

Hem İndirgemeci Hem Eleyici Demekteki Tutarsızlıklar

Şimdi, nörofelsefenin hem indirgemeci hem eleyici olarak görülmesinde sonuçları çok önemli tutarsızlıklar olduğunu göstermeye çalışacağım. İndirgemecilik kendisi ile iç içe geçmiş diğer birçok büyük felsefi kavram gibi oldukça farklı anlamlarda kullanılır. Eleyicilik ise çok daha yalın bir kavramdır. Genel olarak, bir varlık iddiasına karşı çıkarsanız, yani o varlık yoktur dersiniz siz o varlık karşısında eleyici²⁵ veya anti-realist olarak adlandırılırsınız. Diyelim ki bir felsefeci, “ahlak veya iç-nitelik diye bir şey yoktur” diyor. Kendisi ahlak veya iç-nitelik sorununda eleyici bir tavır takınmış demektir. Bu yazı özelinde söz konusu olansa eleyici materyalizm denince akla

²³ *Braintrust: What Neuroscience Tells Us about Morality* (Princeton: Princeton University Press, 2011).

²⁴ Patricia Smith Churchland, *Neurophilosophy: Toward a Unified Science of the Mind-Brain*, p. 149.

²⁵ William Ramsey, “Eliminative Materialism,” ed. by Edward N. Zalta, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2013, sec. 1 <<http://plato.stanford.edu/archives/sum2013/entries/materialism-eliminative/>> [accessed 19 March 2016]; W. Teed Rockwell, “Eliminativism,” ed. by Eric Hochstein, *Dictionary of the Philosophy of Mind*, 2014 <<https://sites.google.com/site/minddict/eliminativism>> [accessed 7 October 2018].

ilk gelen konu olan halk psikolojisinin eleneceği mi yoksa indirgeneceği mi tartışmasıdır.

Halk psikolojisi aslında yazması kolay olsun diye kullanılan bir kısaltmadır ve en kabaca “zihinsel durumların ve süreçlerin sağduyusal çerçevesi” olarak ifade edilebilir. Bu çerçeve sezgiseldir, dolayısıyla halk psikolojisi sezgisel bir psikolojidir. Yani halk psikolojisi sağduyu psikolojisidir. Halk psikolojik açıklama ise aşağıda söylenen türde oluşturulmuş sağduyusal psikolojik genellemelerdir.²⁶ Halk psikolojisi tam olarak nedir diye sorulduğunda ise cevap şudur: İnsan davranışlarını açıklayabilmek ve tahmin edebilmek için neredeyse hepimiz tarafından görece evrensel ve standart olarak kullanılan açıklama kalıplarını kuşatan kuramsal çerçevedir. Halk psikolojisinin kullandığı terimlerde ifadesini bulan varlık kategorileri *neyin açıklanması gerektiğine* dair kısıtlamalar getirebilir. (Yani, bilimsel psikolojinin hangi kuramının kabul edilmesi/*edilmemesi* gerektiğine dair felsefecilere sınırlayıcı ölçütler getirme potansiyelini taşır.)

Bu açıklamalar genelde “insan davranışını inanç, arzu, beklenti, algı, duyum ve amaç benzeri şeylerin bir çıktısı olarak açıklar.”²⁷ Bu açıklama biçimleri birkaç bin yıldır pek değişmeden kalan belki kısmen doğuştan belki kısmen sosyal olarak evrimleşmiş genellemelere dayanır. Bu türden genellemelere dayanan açıklama çerçevesine kökten itiraz eden eleyici materyalizm, “inanç, arzu, istek ve duyumlar gibi zihinsel durum ve niteliklerin bilim-öncesi kuramsal varsayımlar olduklarını” iddia eder. Paul Churchland şöyle der:

Kısacası, görünen o ki (algısal bilgi de dahil) her türlü bilgi kuramsaldır; kuramsal *olmayan* anlayış diye bir şey yoktur. Sağduyuya dayalı kavramsal çerçevemiz başlı başına bir kuram veya bir ilişkili kuramlar takımı olarak kendini gösterir.²⁸ (vurgu orijinaldir)

Churchland halk psikolojik genellemelerin kuramsal karakterini vurgulayarak bu genellemelerin bilimsel teste tabi tutulması gerektiğini göstermeye çalışmaktadır.²⁹ Eleyici materyalizm, geleceğin çok gelişmiş biliminin büyük ihtimalle bu zihinsel durum ve niteliklerin var olmadığına karar vereceğini savunmaktadır.³⁰ Eleyici yaklaşımın tersi genelde felsefe literatüründe realizm

²⁶ Patricia Smith Churchland, *Neurophilosophy: Toward a Unified Science of the Mind-Brain*, p. 299.

²⁷ Patricia Smith Churchland, *Neurophilosophy: Toward a Unified Science of the Mind-Brain*, p. 299.

²⁸ Paul M Churchland, *Bilimsel Gerçekçilik ve Zihnin Esnekliği*, trans. by Ekrem Berkay Ersöz (İstanbul: Alfa Bilim, 2013), p. 12.

²⁹ bkz. Paul M Churchland, *Bilimsel Gerçekçilik ve Zihnin Esnekliği*, p. 13.

³⁰ krş. Patricia Smith Churchland, *Neurophilosophy: Toward a Unified Science of the Mind-Brain*, pp. xi&149.

olarak bilinir. Bir kuram kusursuz veya görece düz olarak indirgenirse o kuram veya varlık kategorisi hakkında realist olmamız gerekir.³¹

Churchland çifti halk psikolojik varsayımlarımıza karşı eleyici bir tutum benimsese de aslında onların halk psikolojisine karşı kanıtların çok güçlü ve kesinleşmiş olduğunu iddia etmediklerini şu pasaj açıkça kanıtlamaktadır:

Eleyici materyalizm lehine argümanlar dağınıktır ve kesin olmaktan uzaktır, ama yine de kabul edildiğinden daha güçlülerdir. Bu görüşün ayırıcı özelliği, halk psikolojisinin kavramsal çerçevesinin olgunlaşmış bir nörobilimin kavramsal çerçevesine indirgenmesinin (türe özgü bir indirgeme olsa bile) gerçekleştirilebileceğini yadsımasıdır. Bu yadsımanın sebebi, halk psikolojisinin umutsuzca ilkel ve içsel etkinliklerimize dair bulanık bir kavrayış olduğuna dair eleyici materyalistin inancıdır.³²

Burada söylenen çoğu şey bilimsel alandaki gelişmelere bakarak yapılan ampirik tahminlerden ibarettir. Churchland çifti, halk psikolojik açıklama çerçevesinin kaderine dair tahminlerine şu bilimsel bulgulara dayanarak varmıştır:

1. Anormal psikoloji ve nöropsikoloji bulguları: Turet Sendromu, çoklu-kişilik bozukluğu, demans, şizofreni, benlik yitimi olgusu, kör görüş, değişim körlüğü, yabancı el sendromu, algısal agnoziler, somatoparafreni yanılığı, hayalet uzuv, ihmal sendromu, optik illüzyonlar, tüm psikiyatrik ilaç ve uyuşturucuların etkileri. (Bunlar beden ve zihin hakkımızdaki sezgilerimizi kökten sarsan bozukluk durumlarıdır.)
2. Nörobiyoloji: Ayrık beyin deneyleri, ayna nöronları, plastisite, nörobiyolojik bağlanma bulguları, dikkat nörofizyolojisi çalışmaları, sinirsel iktisattaki karar verme deneyleri, beyin lezyon bulguları, özgür irade ve kendilik-kontrolü üzerine yapılan fiziko-psikolojik ve nörobiyolojik çalışmalar (örn. hazırlık potansiyeli bulgusu)
3. Bilinç patolojileri: beden dışı deneyimleri, uyurgezerlik, koma. (Bilincin üniter olduğu şeklindeki geleneksel anlayışı sarsabilecek durumlardır.)
4. Sosyal psikolojik çalışmalar: Zimbardo deneyi, Asch deneyi, Milgram deneyi (Özgür irade ve serbest seçim varsayımlarımızın altını oyan deneylerdir.)

³¹ (Churchland çifti özelinde realizm ve eleyicilikle ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Bickle, "Revisionary physicalism")

³² Paul M Churchland, *Madde ve Bilinç: Zihin Felsefesine Güncel Bir Bakış*, trans. by Berkay Ersöz (İstanbul: Alfa, 2012), p. 73.

5. Bilim tarihinden ve felsefeden kanıtlar: felsefi kavramsal analizler, felsefi kuramların şimdiye kadarki başarısızlığı iddiası, kalorik ve filojiston analogileri, bilim felsefesindeki bilimsel kuram değişimi üzerine çalışmalar. (Bunlar, yanılabilirliği öne çıkaran gelişmelerdir.)

Bu liste dikkatlice incelenirse bir dizi sonuca varılabilir. En önemlisi, somut durumun somut tahlilinin esas alındığıdır. Burada deneyimden ve deneyden bağımsız bir akıl yürütme yoktur. Kavramsal analize dayanarak varılan bir sonuç da yoktur. Aslında kavramsal analizi merkeze alan bir felsefe Churchland açısından kabul edilemezdir. İşte nörofelsefenin bu asli ögesinin unutulması indirgemecilik ve eleyicilik tartışmasında Churchland çiftinin ne dediğinin çok yanlış anlaşılmasına yol açmaktadır.

Churchland çifti açısından, halk psikolojisi felsefi, gündelik ve bilimsel konularda bizi yanlış bilgi ve kararlara sevk eden yanlış yönlendirici, eksik, parçalı, yüzeysel ve kimi olguları açıklamak bakımından düpedüz yanlış bir kuramsal çerçevedir. Nörofelsefe, halk psikolojisinin bilimsel ve felsefi terminolojimizden silinerek elenmesi gerektiğini önermekten daha çok onun tümüyle elenebileceği ihtimalini ciddiye almayı savunur. Bu anlamda halk psikolojisi *kuramı* karşısında, nörofelsefe *eleyici* bir materyalizm örneğidir. Nitekim Paul Churchland bunu şöyle ifade etmiştir:

Bu düşüncenin zengin yan ürünleri arasında, örneğin kendilik kavrayışımızın, sağduyuya dayalı “kişiler kuramımızın” yanlış olma olasılığı da bulunur. Geleneksel zihin/beden sorunu konusunda bu olasılık “eleyici materyalizm” (bazen de “kayboluş kuramı”) olarak anılan bir tutumla temsil edilir. *İndirgemeci* materyalizm (daha yaygın adıyla “özdeşlik kuramı”) bunun dolaysız karşıtıdır.³³

Çok açık olmalı. Paul Churchland bu pasajda doğrudan söylüyor: Eleyici materyalizm ve indirgemeci materyalizm birbirlerinin *dolaysız* karşıtıdır. Kendilik algımızla ilgili kuramın indirgenmesi veya elenmesi *zıt* şeylerdir. İki olasılık ortadadır. Churchland çiftinin kendilik algımız veya halk psikolojik genellemelerimiz hakkında “ciddi şekilde yanıltıcı, yüzeysel, eksik ve derinlemesine çarpık” dediği veri alındığında Churchland çifti belli ki halk psikolojisi karşısında eleyici tutum takınır.³⁴

Yazımın buraya kadarki kısmının Churchland çiftinin eleyici materyalizmden ve indirgemecilikten ne anladığına dair bir netlik kazandırmış olduğunu umuyorum. Akılda kalmış olabilecek soruları gidermek için çok

³³ *Bilimsel Gerçekçilik ve Zihnin Esnekliği*, p. 16.

³⁴ bkz. Paul M Churchland, *Bilimsel Gerçekçilik ve Zihnin Esnekliği*, p. 17.

faydalı bir kaynak Patricia Churchland'ın yakın tarihli bir video röportajıdır. Burada röportajı gerçekleştiren kişi ona “eleyici materyalizm karşısındaki tutumunu” soruyor. “Siz,” diyor, “zihinsel durumlar yoktur mu diyorsunuz yoksa zihinsel durumlar beyinsel durumlarla özdeştir mi diyorsunuz?” “Ama” diyor soruyu soran kişi devamında, “bu ikinci cevap özdeşlik kuramının cevabıdır.” Churchland bu sorunun sorulmasından çok memnun kaldığını belirterek yanıtlıyor (66 dakika uzunluğundaki röportajın 3 dakika 53 saniyelik kısmının benim tarafımdan yapılan transkripsiyonunun çevirisidir.):

Her şeyden önce, eleyici materyalizm gerçekten *sadece bir tahmindir*. Bu tahmin şöyle der: Halk psikolojimiz nörobilim tarafından bilgilendirildikçe, şeyler hakkında farklı şekilde düşünmeye başlayacağız.³⁵ (vurgu bana ait)

Burada Churchland net şekilde eleyici materyalizm fikrinin aslında bazı zihinselci kavramlarımızın zamanla nörobilimdeki bulgular ışığında gözden geçirileceği ve *yenileneceğini* belirtiyor. Dolayısıyla burada *elenme olayı* ile *yenilenme süreci* arasında bir ilişki kendisi tarafından belirtiliyor:

Paul [Churchland] aslında görsel algı, amaçlar ve ağrı gibi elenme nesneleriyle ilgili değildir. Kendisinin bu kavramların *sinirbilimin içerisinde çok yararlı kavramlar olma ihtimaliyle* ilgili hiçbir derdi yoktur. Paul Churchland'ın esas ilgilendiği şey inançlarımızı [beliefs]. Eskiden felsefeciler arasında beyinsel durumların tümcesel şekilde tanımlanabileceği inancı yaygın olarak vardı. Bunlar dilsel varlıklardı. (a.g.y., vurgu bana ait)

Bu kısımdaysa kendilerinin halk psikolojik çerçevemizdeki tüm kavramları hedef tahtasına koymadıkları açıkça ifade ediliyor. Görsel algı, amaç ve acı değil, esas sorun inanç kavramımızda. İnanç kavramının sinirbilim içerisinde faydalı bir kavram olarak yer alması pek olası görülüyor. Ama diğerleri faydalı kavramlar olabilir. Bu ihtimal vardır ve Churchland çiftinin tutumu açısından herhangi bir problem teşkil etmezler.

İnanç kavramı hakkındaki geleneksel anlayışımızın nörobilim ilerledikçe değişeceği belirtiliyor. İyi ama bu standart dediğimiz kavramın ne olduğunu hatırlamazsak, eleyici tutumun gerçekte neye itiraz ettiğini nasıl bileceğiz? Bunun cevabı hemen yukarıdaki ve hemen aşağıdaki pasajlarda vardır. Kabaca itiraz edilen şeyi şöyle özetlemek mümkündür: zihnin tümcesel modeli. Zihindeki her bir durum bir tür dilsel varlık gibi birbiriyle ilişkilendirilir. Aradaki ilişki nedensel değil mantıksaldır. Böylelikle söylenmek istenen şey

³⁵ Vadim Vasiliev, “Neurophilosophy on the Way of Solving Problems. Interview with Patricia Churchland in Moscow” (Russia: Youtube, 2015) <<https://www.youtube.com/watch?v=GP8o-yjZePc>>.

aslında bilgisayar metaforunun ta kendisidir. Beyinde önermeler vardır ve bunların çözümlenmesi mantık aracılığıyla yapılabilir. Bunlar arasındaki ilişki nedensel değil ama mantıksal olduğu için insan hareketleri rasyoneldir.

İnsan basitçe nedensel bir makine değil ama rasyonel temellerde tercihler yapabilen ve eylemler icra eden bir bireydir. Diğer bir deyişle insan nedenlerden çok sebeplerle hareket eder. Refleksler veya genel olarak koşullanmanın üstünde arzuları, inançları ve hedefleri olan bir eyleyicidir. Diğer türlü otomattan veya hayvandan ne farkı kalırdı ki? İşte böylelikle Churchland çiftinin halk psikolojik kavramlara karşı eleyici materyalist bir tutumdan ne anladığını ortaya koymuş bulunuyorum. Aşağıdaki pasaj, bu dediğimi metinsel olarak destekler:

Uzunca bir süre için, özellikle de doğu yakası felsefesi içerisinde 'bu hayvanların sadece refleksif olduğu ve onların inançları olmadığını' söylemek standart olmuştu. Onlara göre bu hayvanlar hiç de problem çözümüyordu. Bu sadece koşullanmaydı. Elbette, biz bugün bunun doğru olmadığını biliyoruz. Hatta bu fikir doğru olmaya uzaktan bile yaklaşmamıştır. (a.g.y.)

27

Peki, yenilenecek olan tam olarak nedir? Churchland aşağıda bir örnek olarak temsil kavramımızı veriyor. Temsil tümcesel olmaktan çıkıyor ve içine tümce kurma veya tümcelerle düşünme yeteneği olmayan fare gibi hayvanları kapsayacak şekilde "mekânsal temsili" bizim temsil anlayışımızın içerisine sokuyor:

Aslında eleyicilik bizim bazı kavramlarımızın değişeceğini söylemekti. Nasıl olacağını bilemiyoruz ama muhtemelen inanç kavramımız değişecektir. Elbette bu fikir başka nörofelsefeciler tarafından geliştirildi. Herhalde en ünlüsü Chris Eliasmith. Eliasmith'ın çok farklı bir temsil kavramı vardı. Onun temsil kavramı geleneksel görüşten oldukça farklıdır ve nörobilimin çerçevesi içerisinde ifade edilmiştir. Bu *temsil kavramı dile bağlı değildir* ve önceden konuştuğumuz gibi bu kavram mekânsal temsili de içerir. (a.g.y., vurgu bana ait)

Yukarıda temsil kavramımızın nörobilimdeki hayvan çalışmalarının katkısıyla nasıl tümcesel olmak yerine mekânsal olmaya doğru evrildiğini gördük. Aşağıdaysa tüm bu makalenin ana iddiası Patricia Churchland tarafından açık şekilde dile getiriliyor:

Biz hiçbir zaman *bilinç yoktur diye bir şey düşünmedik*. Sen bunu asla demediğimizi fark eden çok az sayıdaki kişiden birisin; çünkü sen bizi okuma zahmetine girdin. Birkaç istisna hariç

insanlar bizim “bilinç diye bir şey yoktur” şeklinde düşünmemiz gerektiğini varsayıyor. (a.g.y., vurgu bana ait)

Churchland sadece bu pasajda değil ama röportajın en son dakikalarında aynı şeyden şikayet ediyor. “Bizi”, diyor, “okumuyorlar, okumadan bize itiraz ediyorlar.” Hakikaten Churchland çiftinin eleyici olduğu iddiasının halk psikolojisinin bazı kavramları için geçerli olduğunu söylemek yerine birçok alan-dışı ve hatta meslekten felsefeciler geçerlilik kapsamını öznellik, ahlak ve bilince doğru otomatik olarak uzatıyorlar. Yukarıda dediğim gibi, “bilincin veya ahlakın nörobiyolojik bir açıklamasını verme iddiası” bunların gerçekliğini kabul etmeyi gerekli kılar.

Fakat diğer yanda, halk psikolojisi ve eleyicilik arasındaki ilişkiden çok farklı olarak nörofelsefe bilimsel psikolojinin bir *bilimsel disiplin* olarak elenmesi gerektiğini iddia etmez. Onun geleceği, gelişkin bir *bilişsel nörobilim* içerisinde *geleceğin* sinirbilimiyle birleşecek şekilde değişmek olacaktır. Buna aslında “revizyona uğrayarak indirgenmek” denilebilir. İşte bu anlamda nörofelsefe *bilimsel* psikoloji karşısında *indirgemecidir*.

Diğer yandan, belirli bir kuramın yanlış olduğunu iddia etmek sizi *yöntemsel* olarak eleyici materyalist yapmaz. İndirgemecilik ise çok farklıdır. Bir şeyin indirgenmesi zaten onun varlığının *inkarı* değil aksine *ilanıdır*. Bunu nörofelsefenin, ahlak gibi şeylerin varlığının en az sandalyenin varlığı kadar *gerçek* olduğunu ve *özgür irade yanlısamadır* demek yerine onun kendilik-kontrolü (öz denetim) olarak *yeniden kavramlaştırılmasını* savunmasından anlayabiliriz.³⁶ Bu sebeplerden ötürü, nörofelsefe belirli bir bilim-öncesi kuramsal yapı olan halk psikolojisinin bilimsel terminolojimizden *eleneyeceğini*, bilimsel psikolojininse nörobilimlerle dinamik bir etkileşim halinde *yenilenerek* gelişeceğini öngörmektedir. Aynı zamanda, nihayetinde bu yenilenerek gelişen bilimin, geleceğin *birleşik bilişsel nörobilimi* içerisinde yer alacağını iddia etmesinden ötürü, nörofelsefe geleneksel olarak yapıldığı gibi indirgemeci ve eleyici materyalizm olarak nitelenmek yerine *birleştirici ve yenileyici materyalizm* olarak adlandırılmalıdır.

Tam bu noktada çok tuhaf bir durum karşımıza çıkıyor. Churchland çiftinin halk psikolojisine karşı takındığı iddia edilen radikal tutumlarına karşı eleştirmenler *yenileyici* materyalizm ifadesini kullanmayı önermişlerdir.³⁷ Tuhaflik şuradadır: Churchland çifti zaten bu ismi ve bu isimle ifade edilen içeriği savunmuşlardır. Hem Paul hem Patricia Churchland bu konuya kendileri netlik kazandırmıştır. Aşağıdaki uzun pasajı alıntılarım zorundayım, zira tüm

³⁶ Christopher L. Suhler and Patricia Smith Churchland, “Control: Conscious and Otherwise,” *Trends in Cognitive Sciences*, 13.8 (2009), 341–47 <<https://doi.org/10.1016/j.tics.2009.04.010>>.

³⁷ Ramsey, sec. 4; Bickle, “Revisionary Physicalism.”

bu makalenin ispat etmeye çalıştığı şey en özlü şekilde bu pasajda ifadesini bulur:

Eleyici materyalistin pireyi deve yaptığı söylenir. Halk psikolojisinin yetersizliklerini abartır ve onun gerçek başarılarını göz ardı eder. Bu eleştiriye göre, olgun bir nörobilimin ortaya çıkışı, belki halk psikolojisine özgü birçok kavramın elenmesini gerektirecektir ve bu yüzden halk psikolojisinin bazı ilkelerinde ufak düzeltmeler yapmak gerekecektir. Ancak eleyici materyalistin büyük ölçekli bir elemanın söz konusu olacağına dair tahmini yalnızca telaşa kapılmış bir kaygının veya romantik bir coşkunun ifadesidir.³⁸

Kuşkusuz Churchland çifti ufak tefek düzeltmelerden bahsetmez. Birçok kavram eleneceğine göre ilkeler de önemli ölçüde gözden geçirilecek olsa gerek. İşte burası dananın kuyruğunun koptuğu yerdir.

Bu şikayet belki de doğrudur. Belki de yalnızca geçersizdir. Ne olursa olsun, burada iki tane basit ve ayrışık olasılıkla karşı karşıya olmadığımıza dair önemli bir noktayı görünür kılıyor: Saf elemeye karşı saf indirgeme. Aslında bunlar, aralarında kısmen elemelerden ve kısmen indirgemelerinden oluşan karma durumların yer aldığı olası sonuçların bir yelpazesinin uç noktalarıdır. Deneyisel araştırmalarımız (*bkz.* Bölüm 7) bize kendi durumumuzun bu yelpazenin neresine düştüğünü gösterebilir. Belki de bu noktada geniş kapsamlı bir elemeye dair radikal olasılıklara yoğunlaşmak yerine daha serbest bir biçimde “yenilikçi materyalizmden” bahsetmemiz gerekir.³⁹

Churchland eleştirmenleri veya genel olarak halk psikolojisine karşı eleyici tutum içerisinde olanların alternatif olarak bize sundukları yenileyici materyalizm fikri ve ismine Churchland’ın bir itirazı olmadığı apaçık ortada. En nihayetinde esas olan bilimsel gelişmelere göre gerekli revizyonların halk psikolojisinde ve zihin felsefesinde gerçekleştirilmesidir. Bu revizyon süreci sonunda revize olmakta olan kuramın veya varlık kategorisinin tarihten silinip silinmeyeceği önceden bilinmesi mümkün olmayan bir şeydir. Burada sonuca dair dile getirilenler tahmindir. Çok daha önemli olansa yöntemsel ilkedir. Yenileyicilik bir yöntemsel ilke olarak benimsendiğinde Churchland çiftinin esas görüşü dile getirilmiş olacaktır.

Bir anonim hakemin de belirttiği gibi, “Burada okuyucunun aklına şu soru geliyor: Bir tahmindir çünkü sinirbilimin yeterli olgunluğa ulaşmış

³⁸ Paul M Churchland, *Madde ve Bilinç: Zihin Felsefesine Güncel Bir Bakış*, p. 78.

³⁹ Paul M Churchland, *Madde ve Bilinç: Zihin Felsefesine Güncel Bir Bakış*, pp. 78&79.

ulaşmayacağı belirsizdir. Veya, sinirbilim yeterli olgunluğa ulaşırsa dahi halk psikolojisi elenmeyebilir.” Bu gerçekten zekice bir katkıdır ve aslında bir açıklama istemidir. Tüm makale boyunca tekrarladığım gibi eleyici materyalizm ontolojik düzeyde bir tahmindir. Bir yandan gerçekten de geleceğin birleşik sinir bilimleri ideal noktaya erişmeyebileceği için halk psikolojisinin eriyip gitmeyebileceğini kabul eder. Diğer yandansa, tümüyle olgunlaşmış bir sinir bilim ile halk psikolojisinin bazı unsurlarının bugünkünden çok değişmiş halde de olsa yan yana yaşayabileceğini, bir şekilde ikincisinin hayatta kalabileceğini öngörür.

Bu durum Churchland çiftinin kabul ettiği haliyle eleyici materyalizmin en az bilinen noktasıdır. Halbuki bu uzak olasılık, kendileri tarafından son kırk senede defalarca not düşülmüş bir husustur.⁴⁰⁻⁴¹ Hakem devamında şöyle diyor: “Kısaca halk psikolojisinin elenip elenmeyeceği bir tahmin olabilir, ancak sinir bilimin yeterli bir seviyeye geldiği durumda kesinlikle eleneceği iddiası oldukça kavramsal bir iddia gibi durmakta.” Eğer Churchland çifti gerçekten sinir bilimin yeterli bir seviyeye geldiği durumda halk psikolojisinin kesinlikle eleneceğini iddia etseydi, bu tam olarak kavramsal bir iddia olurdu ki, kavramsal iddialar Churchland tipi felsefenin ruhuna aykırıdır. Churchland çifti bir tahmin yapıyoruz derken gerçekten bilimsel gelişimin yönünün kesin olarak öngörülemeyeceğini veri almaktadır. Ama sadece bu genel ilke değildir onları temkinli konuşmaya iten. Halk psikolojisinin kaderi aynı anda birçok alandaki gelişmelerin karşılıklı etkileşiminin bir ürünü olacaktır. Bunlara günümüz bilimsel psikolojisinin gelecekte ne kadar nörobiyoloji veya biyokimya ile entegre olacağı sorunu örnek verilebilir. Bu onlarca meseleden sadece bir tanesidir. Biz aslında şu anda insan denen türün beyninin yapısını bilmiyoruz. Belki de zihinsel terimlerle konuşmak türümüzün dışına çıkmayacağı bir şeydir. Belki de nörobiyoloji ilerledikçe tahmin edilenin aksine biyokimyadan çok bildiğimiz psikolojiye benzeyen bir yapıya sahip olacaktır. Okur bu son olasılığı çılgınca bulabilir. Fakat onu çılgınca yapan nedir? Basitçe düşünelim, bugün insan davranışını açıklamakta kullanılan en yaygın yaklaşıma neden biyopsikososyal yaklaşım diyoruz? Yaklaşım gerçekten de çok değişik düzeylerden açıklamaları, kavramları ve sonuçları bir arada kullanmaktadır. Şimdilik başka çare gözükmemektedir. Bu durumun zamanla değişmesi de değişmemesi de olasıdır. Demek ki tahmin yalnızca sinirbilimin geleceğine dair bir tahminden ibaret kesinlikle değildir. Tahmin tüm bilimlerin karşılıklı evrimleşmesine dair bir tahmindir. Bunun da ötesinde, folk psikolojisinin kesin

⁴⁰ Patricia Smith Churchland, *Neurophilosophy: Toward a Unified Science of the Mind-Brain*, p. 283.

⁴¹ Paul M Churchland, *Matter and Consciousness: A Contemporary Introduction to the Philosophy of Mind*, Revised (Cambridge, MA: MIT Press, 1988), p. 45.

kaderi, insan bilgisinin sınırlarına, bilişinin yapısına ve başka düzinelerce tarihsel sosyal ve ekonomik faktörün gelecekte alacağı hale de bağlıdır.

İtirazlar ve cevaplar

Yukarıda değinilip geçilen birkaç olası itirazı bu son kısımda detaylı şekilde cevaplamak istiyorum. İlk olası itiraz ilk kısımda ele aldığım eleyicilik ve indirgemecilik arasındaki zıtlığın açık olduğudur. Eğer gerçekten durum buysa, bu makalenin varlık zemini ortadan kalkacaktır. Bu zıtlığı göremeyenler ya yeterli derecede konuya hakim değildir ya da yeterince derin düşünmemektedir. Bu tip durumların varlığı bir makaleyi gerekli kılmaz. Bu itiraz ilk başta makul gözükse de yakın bir inceleme ile buharlaşacaktır. Cevap, saf indirgenme veya saf elenme durumlarının aktüel bilim tarihinde nadiren karşılaşılan olgular olmasında yatmaktadır. Kalan durumlar karma nitelik taşıdığı için basit bir ikilikle düşünülmesi sadece bazı tekil durumları açıklayabilecektir. Bunlar kalorik, flojiston veya ışık örnekleridir. Ama bir de kütle, zaman, uzay ve hatta düz olma, maddesel olma veya doğal olma gibi kategorileri düşünün. Bu durumların bazılarında bilim sıradan insanın aklının almayacağı derecede yabancı bazı tanımlara gitmiştir. Buna rağmen bu yabancı tanımlar gündelik hayatta ve hatta bilimin diğer disiplinlerinde o terimleri kullanma şeklimizi pek etkilememiştir. Bazılarında tanımlar hayret uyandıracak derecede bağlama özel olarak çeşitlendirilmiştir. Diğerlerinde ise kategori basitçe genişlemiş veya daralmıştır. Bunlar kavram adlarının korunduğu durumlardır. Bunlara kavram adlarının değiştiği ama içeriğin tanınabilir kaldığı durumları eklersek ortaya müthiş bir çoğulluk çıkacaktır. İşte bu çeşitlilik içerisinde eleyicilik ve indirgemecilik birbirinin kategorik zıddı değildir. Zıt oldukları yerler vardır. Halk psikolojisinin kaderinde hangi sonucun yer alacağını bilmediğimiz ama Churchland çiftinin tahmini bu açıklama çerçevesinin büyük bir değişime maruz kalacağı olduğu için onlar bakımından ve halk psikolojik çerçevenin kaderi açısından eleyicilik ile indirgemecilik zıttır diyebiliriz.

İkinci itirazsa muhtemelen şu yönde olacaktır. Nihayetinde indirgeme genelde saf olmadığına göre indirgeyici kuram bir dizi önemli değişikliği indirgenen kuramda yapacaktır. Nitekim indirgemecilik taraftarları indirgemecilik lehine en çok bu değişikliklerin eski kuramın açıklama ve tahmin etme gücünü arttıracak olmasını sunmuşlardır. Böyle bakıldığında indirgenen kuramların bir anlamıyla elendiğini iddia etmek makul olacaktır. Elbette, hangi noktadan sonra eski kuram ve onun içerdiği kategorilerin değişmesi artık bu kuram ve kategorilerin yok olduğu şeklinde değerlendirilmelidir sorusu, yanıtı ancak pratikte verilebilecek bir sorudur. Klasik örnek olarak kütle kavramı verilebilir. Kütle kavramı Einstein ile birlikte genişlemiş midir yoksa yepyeni

bir ktle kavramı mı fizik bilimine girmiştir? Nereden baktığınıza göre bu sorunun cevabı değişebilir. Bir açıdan bakarsanız ktlenin tanımı düpedüz değişmiştir. Bu durumda eski ktle kavramı temel fizikten silinmiştir demek yanlış olmayacaktır. Diğer yandan, görelilik kuramının kendisinden önceki kuramın genişletilmiş hali olduğu fizikçilerin çoğunluğu tarafından kabul edilmektedir. Böylelikle ktlenin tanımı kökten değişmesine rağmen belki de ktle kavramının temel fizik bilimindeki bilgilerimiz içerisinde tuttuğu işlevsel yer pek fazla değişmediği için, yapısalcı realizmden esinle, aslında ktle kavramının dönüştüğünü ama yok olmadığını söyleyebiliriz.

Aslında bu durum neden birçok yazarın eleyicilik ve indirgemecilik tartışmasında kavramları birbirinin yerine dikkatsizce kullandığını açıklama gücüne sahiptir. Yukarıda açıkladığım sorunlar düşünüldüğünde eleyicilik ve indirgemecilik kavramlarının bazen birbirlerinin yerine kullanılmasının haklı gerekçelerinin olduğunu kabul etmeliyiz. Bu makalede bahsedilen ise belirli bir fikir olan Churchland çiftinin eleyici materyalizm olarak bilinen kuramının halk psikolojisinin kaderi hakkındaki tutumunun hem indirgemeci hem eleyici olarak görülmesidir. İşte bu tutum hatalıdır. Eğer halk psikolojisine karşı Churchland ifti indirgemeci bir tutum sergileseydi, halk psikolojik çerçevenin ileride kökten hatalı olduğunun ortaya çıkacağını tahmin etmelerini değil ama daha az derin ve daha dar kapsamlı bir takım düzeltmelerle bu çerçevenin yoluna devam edeceğini öngörmelerini bekledik.

Son önemli itirazın şu olmasını bekliyorum. Makalenin bazı yerlerinde eleyici materyalizm halk psikolojisinin yok olmasını öngörmek, diğer yerlerinde beyin bilimleri ilerledikçe zihin felsefesi, halk psikolojisi ve bilimsel psikolojinin buna paralel olarak kendini yenilemesi, geliştirmesi, ilerlemesi gerektiğini önermek olarak ele alındı. İlk tanıma göre makale kendi içinde tutarlı olabilir. Fakat ikinci tanıma göre eleyicilik yenileyici kuramın bir özel biçimi olduğuna göre eleyicilik ve indirgemecilik arasında bu özel problem bakımından bir zıtlık olmaması gerekir. Buradaki itirazın altında şu haklı gözlemin yattığını düşünüyorum. Madem aslında Churchland çiftinin kuramının özü tahmin değil ama yöntemsel bir öneridir, yleyse halk psikolojisinin kaderi belirsizdir. Kaderi belirsizse ve yakın zamanda olacak olan mevcut çerçevenin sürekli şekilde gözden geçirilerek iyileştirilmesi ise eleyici materyalizmin bize esas önerdiği şey psikolojik açıklama düzeyine göre daha mikro bir açıklama seviyesi olan beyinsel açıklamaların esas patron olarak kabul edilmesi gerektiğidir. Bu aslında son derece zekice bir itirazdır, çünkü sorunun kalbine iner ve Churchland çiftinin temelde indirgemeci bir yöntem önerdiği gerçeğine dayanarak bu makalenin ana savına meydan okur. Fakat ilk bakışta çok doğru gözükse de bu itiraz, indirgemecilik fikrinin iki anlamı olduğunu gözden kaırmasıyla geçersiz hale gelir.

Halk psikolojisinin statüsü konusunda altmış sene önce Feyerabend, Sellars ve Rorty tarafından başlatılan ve 1980lerde Churchland çifti tarafından bugünkü biçimine dönüştürülen tartışma esasen bahsi geçen çerçeve ile onun yerini alma ihtimali olan geleceğin bilişsel sinirbiliminin kategorilerinin ne derecede uyuşup uyuşmayacağı üzerineydi. Yani bilinç, zihin, inanç, arzu, algı ve bellek gibi kavramlar makro düzeyde eski kavramsal içeriklerini koruyacak ama bu kavramsal içeriğin beyinsel bir temeli mi keşfedilecekti yoksa mikro seviyedeki açıklamalar makro açıklamalar ile giderek artan bir uyumsuzluk mu yaşayacaktı? Soru budur. İşte bu somut bağlamda mesele uyuşma seviyesidir. Halk psikolojik çerçevenin genel olarak beyin temelli çerçeve ile uyumlu olduğunun ortaya çıkacağını tahmin edenler ya makro seviyenin mikro düzeyden bağımsız olduğunu veya bunlar arasında bir indirgenme ilişkisi olduğunu ilan ettiler. Her iki grup da halk psikolojisinin tümünden tasfiye olacağına pek fazla ihtimal vermedi. Ancak uyumsuzluğun köklü ve giderilemez olduğunu düşünürseniz eski çerçevenin eleneceğini öngörürsünüz. Bu çok belirli bağlamda ve burada uzunca açıkladığım anlamda indirgemecilik ve eleyicilik zıt şeylerdir.

Sonuca Giderken

33

Bu çalışmamda ben çağdaş zihin felsefesinde önemli bir problem olduğuna inandığım indirgemecilik-eleyicilik tartışmasında Churchland çiftinin konumuna dair yaygın bilinen yanlışlardan birkaç tanesini düzeltmeye çalıştım. Churchland çiftinin bir bilimsel disiplin olarak *bilimsel* psikoloji ve bir çalışma alanı olarak ahlak ve özgür irade konusunda *indirgemeci* olmasına rağmen *halk* psikolojik genellemeler karşısında *eleyici* olduğunu göstermeye çalıştım. Daha kesin konuşursam, halk psikolojik açıklama çerçevesinde yer alan bazı zihinsel kategorilerin şu andaki tümcesel kavranışdır elemenin esas ve ana hedefi. Diğer yandan indirgemeci olduğu meselelerde yaklaşımlarının *yenileyici* ve *birleştirici* olarak adlandırılmasının daha uygun olduğuna okuyucuyu metinsel kanıt yoluyla ikna etmeyi hedefledim. Yenilemek, revize etmek yani mevcut durumu geliştirecek kimi değişiklikleri yapmaktır.

Bu değişiklikler, değişmekte olan kavramı hafifçe, orta düzey ve büyük çaplı şekilde modifiye edebilir. Eğer kavram kökten değişiyorsa artık elenmeden söz edilebilir. Çoğu tarihsel indirgenme olayı, az veya çok yenilenme ile el ele gitmiştir. Bilim tarihinde eski kuramın veya eski kuramda içerilen kategorilerin, olduğu gibi, yani revize edilmeden indirgendikleri pek görülmemiştir. Bilim tarihi, bilimlerin birbirini sürekli olarak karşılıklı biçimde etkilediğini ve sınırladığını göstermiştir. Biyoloji ve kimya arasındaki ilişki kaba bir biçimde kimyanın biyolojiye indirgenmesi ile değil biyokimya adlı yeni bir disiplinin ortaya çıkışıyla sonuçlanmıştır. Aynı şey fizikokimya, sosyobiyo

veya moleküler genetik için de geçerlidir. Bilimler birbirine indirgenebileceği kadar birleşerek ortaya bir sentez de çıkarabilirler. Bilimler bir yandan sanki bir bütünleşmeye doğru gidiyor gözükürken diğer yandan aralıksız bir çatallanma ve sentez görmekteyiz. Son olarak da, birleştirici materyalizm ifadesi psikoloji ve sinir bilim ile etoloji, antropoloji, sosyoloji ve davranışsal genetik gibi alanların insan zihni ve davranışının doğası, işlevi, kökeni ve geleceği hakkındaki sorulara ortak cevaplar verebileceğini ima eder. Bu alanlar felsefeyi imha etmez, onu alır ve kendilerine entegre ederler. Bunun bilincine varılması indirgemecilik denince akla gelen kimi korkutucu unsurların artık n yargı yaratmasına son verecektir. İndirgemecilik, daha doğrusu yenileyici ve birleştirici bir indirgemecilik soğuk, mekanik, asimile edici, felsefeye yer bırakmayan, hayatın çeşitliliği ve çoğulculuğun kazanımlarını inkar eden bir karaktere sahip değildir. Aksine ancak bu türden bir indirgemecilik yoluyla, hayatın gerçek zenginliği ortaya çıkacak ve disiplinler arası katı sınırların getirdiği kuraklık aşılacaktır.

Yine de *bazı* okuyucuların her iki felsefi konum arasında *nemli* bir ayrım olmadığını düşünmeye devam etmesi doğal karşılanmalıdır, çünkü bu ayrımın önce varlığını ve sonra merkezi önemini kabul edebilmek için indirgemecilik hakkında daha *derine* işlemiş *yanılgıların* yok edilmesi gerekmektedir. Bu başka bir çalışmamın konusu olacaktır.

KAYNAKÇA

- Alici, Tevfik, *Gerçek Bir Yanılsama. Bilinç* (İstanbul: Metis, 2013)
- Bechtel, William, and Andrew Hamilton, "Reduction, Integration, and the Unity of Science," in *Handbook of the Philosophy of Science: General Philosophy of Science - Focal Issues*, ed. by Theo A.F. Kuipers, 2007, pp. 377–430
<<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B9780444515483500094>> [accessed 14 December 2013]
- Bickle, John, *Psychoneural Reduction: The New Wave* (Cambridge, Mass.: MIT Press. A Bradford Book, 1998)
- , "Revisionary Physicalism," *Biology and Philosophy*, 7.4 (1992), 411–30
<<https://doi.org/10.1007/BF00130060>>
- Bickle, John, Peter Mandik, and Anthony Landreth, "The Philosophy of Neuroscience," ed. by Edward N. Zalta, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2012
<<http://plato.stanford.edu/archives/sum2012/entries/neuroscience/>> [accessed 29 March 2019]
- Churchland, Patricia Smith, *Brain-Wise : Studies in Neurophilosophy* (Cambridge, MA: MIT Press, 2002)
- , *Braintrust: What Neuroscience Tells Us about Morality* (Princeton: Princeton University Press, 2011)
- , "Neurophilosophy: The Early Years and New Directions," *Functional Neurology*, 22.4 (2007), 185–95
- , *Neurophilosophy: Toward a Unified Science of the Mind-Brain* (Cambridge, MA: MIT Press, 1986)
- Churchland, Paul M, *Bilimsel Gerçekçilik ve Zihnin Esnekliği*, trans. by Ekrem Berkay Ersöz (İstanbul: Alfa Bilim, 2013)
- , "Eliminative Materialism and the Propositional Attitudes," *Journal of Philosophy*, 78.2 (1981), 67–90 <<https://doi.org/10.2307/2025900>>
- , *Madde ve Bilinç: Zihin Felsefesine Güncel Bir Bakış*, trans. by Berkay Ersöz (İstanbul: Alfa, 2012)
- , *Matter and Consciousness: A Contemporary Introduction to the Philosophy of Mind*, Revised (Cambridge, MA: MIT Press, 1988)
- Dawkins, Richard, *Gen Bencildir*, trans. by Asuman Müftüoğlu (Tübitak Yayınları, 2007)
- Klar, Philipp, "What Is Neurophilosophy: Do We Need a Non-Reductive Form?," *Synthese*, 2020, 1–25 <<https://doi.org/10.1007/s11229-020-02907-6>>
- Ladyman, James, and Don Ross, eds., *Every Thing Must Go. Metaphysics Naturalized* (Oxford and New York: Oxford University Press, 2007)
- Mölder, Bruno, and Patricia Smith Churchland, "Neuroscience Is Relevant for Philosophy," *Problemas*, 88 (2015), 176–86

Nörofelsefe İndirgemeci mi Yoksa Eleyici midir?
Serdal TUMKAYA

<<https://doi.org/10.15388/Problemos.2015.88.8487>>

Northoff, Georg, *Philosophy of the Brain: The Brain Problem* (Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2004)

———, “What Is Neurophilosophy? A Methodological Account,” *Journal for General Philosophy of Science*, 35, 2004, 91–127
<<https://doi.org/10.1023/B:JGPS.0000035153.89143.4c>>

Paris Albert, Sonia, I. Comins Mingol, and J. Roda Bruc, “Epistemological and Anthropological Thoughts on Neurophilosophy: An Initial Framework,” *Recerca: Revista De Pensament I Analisi*, 13.5 (2013), 63–83
<<https://doi.org/10.6035/Recerca.2013.13.5>>

Pinker, Steven, *The Blank Slate: The Modern Denial of Human Nature* (London: Penguin Books, 2003)

Ramsey, William, “Eliminative Materialism,” ed. by Edward N. Zalta, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2013
<<http://plato.stanford.edu/archives/sum2013/entries/materialism-eliminative/>> [accessed 19 March 2016]

Rockwell, W. Teed, “Eliminativism,” ed. by Eric Hochstein, *Dictionary of the Philosophy of Mind*, 2014 <<https://sites.google.com/site/minddict/eliminativism>> [accessed 7 October 2018]

Sachdev, Perminder S., “Neuropsychiatry and Neurophilosophy,” *Acta Neuropsychiatrica*, 19.3 (2007), 136–38 <<https://doi.org/10.1111/j.1601-5215.2007.00211.x>>

Sarihan, Işık, “Philosophical Puzzles Evade Empirical Evidence: Some Thoughts and Clarifications Regarding the Relation between Brain Sciences and Philosophy of Mind,” in *Human Sciences after the Decade of the Brain*, ed. by J Leefman and Hildt E (San Diego, CA: Elsevier, 2017)

Sayan, Erdinç, “Analitik Zihin Felsefesinin Temel Problemlerine Bir Bakış,” *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 19, 2012, 37–54
<<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/271953>>

Slagle, Jim, “Yes, Eliminative Materialism Is Self-Defeating,” *Philosophical Investigations*, 43.3 (2020), 199–213 <<https://doi.org/10.1111/phn.12252>>

Solymosi, Tibor, “Neuropragmatism, Old and New,” *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 10.3 (2011), 347–68 <<https://doi.org/10.1007/s11097-011-9202-6>>

Suhler, Christopher L, and Patricia Smith Churchland, “Control: Conscious and Otherwise,” *Trends in Cognitive Sciences*, 13.8 (2009), 341–47
<<https://doi.org/10.1016/j.tics.2009.04.010>>

Tura, Saffet Murat, *Beynin Gölgeleeri. Bir Psikiyatri Felsefesi* (İstanbul: Metis, 2016)

Vasiliev, Vadim, “Neurophilosophy on the Way of Solving Problems. Interview with Patricia Churchland in Moscow” (Russia: Youtube, 2015)
<<https://www.youtube.com/watch?v=GP8o-yjZePc>>